

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВСТАВЛЕНИХ КОНСТРУКЦІЙ, ВИНЕСЕНИХ ЗА МЕЖІ БАЗОВОГО РЕЧЕННЯ, У ТЕКСТАХ НАУКОВОГО І ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛІВ

Стаття присвячена функціонуванню вставлених конструкцій, винесених за межі базового речення, у текстах наукового і публіцистичного стилів. Визначено поняття «вставлена надфразна єдність», описано будову цих одиниць, що функціонують у текстах наукового і публіцистичного стилів, а також визначено, які семантичні модифікації вставлені конструкції, винесені за межі базового речення, вносять у текст.

Ключові слова: *вставлені конструкції, винесені за межі базового речення, вставлена надфразна єдність, вставлений текст.*

Однією з домінант сучасної лінгвістики є функціональний підхід до дослідження мовних одиниць. Функціональні параметри мовної одиниці зумовлені її потенціалом, що визначає характер її використання мовцем у потрібній ситуації – здатність бути носієм того чи того семантичного та структурно-синтаксичного змісту. Критерієм комунікативної параметризації мовної одиниці є її мовленнєва реалізація. Комунікативний план містить намір мовця, який може бути зреалізований не тільки в змісті висловленого, а й як нашарування суб'єктивних смислів [4: 8]. Залежно від наміру мовця щось виділити, ідентифікувати, підкреслити, уточнити, конкретизувати все висловлення загалом або якусь його частину речення може модифікуватися та ускладнюватися і семантично, і структурно. Одним із засобів такої модифікації є вставлені конструкції – пропозиція неконструктивного з погляду формально-синтаксичного структурування речення компонента, яка з семантичного боку має своє конкретне навантаження, що надає їй мовець із комунікативних міркувань. Найважливіші аспекти функціонування вставлених конструкцій викладено переважно в підручниках, посібниках і статтях, зокрема стильові особливості функціонування вставлених конструкцій розглядали у науковому стилі – А. Коваль, Р. Гнатів, у публіцистичному – В. Грицина, Н. Івкова, І. Завальнюк, М. Дорошенко, у художньому – А. Мойсієнко, О. Галайбіда, в офіційно-діловому – В. Грицина. Проте й досі функціонування вставлених конструкцій, винесених за межі базового речення, у текстах наукового й публіцистичного стилів є недостатньо вивченим і систематизованим, а тому дослідження цієї лакуни вважаємо **актуальним**. **Мета** цієї розвідки – дослідити будову вставлених конструкцій, винесених за межі базового речення, а також, як саме вставлена конструкція, яка є вставленою надфразною єдністю, може змінювати семантику базового речення.

Речення, які мають у своєму складі вставлену конструкцію, – це «проекція в писемний текст результату взаємодії декількох висловлень (висловлення розуміється в широкому значенні), коли одні з них пояснюють, уточнюють інші і поєднані з ними асоціативно-змістовими зв'язками» [6: 81]. З формального погляду за структурою вставлена

конструкція може дорівнювати слову, словосполученню, реченню та надфразній єдності. Проте в системі речення вони функціонують як одиниці функціонального плану. Ми пропонуємо поміж вставленими конструкціями виділяти вставлені поширювачі речення, вставлені речення та вставлені надфразні єдності.

Вставлені конструкції можуть набувати значної самостійності й розташовуватися поза межами базового речення. Виноситися за межі речення можуть як одне речення, так і кілька. Внесені за межі речення структури можуть виявляти формально-змістову залежність від основного повідомлення як на рівні речення, так і на рівні тексту:

1. Вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, що стосується певного слова чи речення: *Я так і сказав йому. Тема голоду розкрита і в психологічних оповіданнях В. Підмогильного «Собака», «Проблема хліба», О. Слісаренка «Тварина», О. Досвітнього «Сірко», К. Поліщука «Інший світ», в драмі М. Куліша «97». (Отже, про голод 1921 року наша література мала хоч мінімальну можливість говорити. Через 10 років про голодомор 1932–1933 рр. вона мусила не тільки мовчати, а й улашлювати цацливе життя колгоспників)* (3 підручника).

2. Вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, що стосується відповідного (ширшого, попереднього) тексту. Для розуміння її змісту треба залучити якщо не весь препозитивний текст, то хоча б кілька його речень: *За даними дослідника Білоцерківщини Є. Чернецького, вже у 20-ті роки починається брутальний наступ на місцеве священицтво. Білоцерківська газета «Заріччя» друкує рішення сходів про «вигнання попів з Заріччя». До 1930 р. були закриті всі міські церкви, а їх будівлі передані для господарчого використання. Держава перетворили Білу Церкву та її околиці на місце адміністративної висилки священиків з інших районів України. Працювали вони на найбрудніших роботах, бо на інші їх не брали. У 1938 р. групу священиків, які мешкали в Білій Церкві, розстріляли. (Тільки за німецької окупації було відновлено православні парафії, зокрема Преображення Господнього та св. Марії Магдалини у Білій Церкві.)* (В. Король).

У текстах наукового і публіцистичного стилів функціонують вставлені конструкції, винесені за межі базового речення, різної довжини, складені з різної кількості речень:

а) з одного: *Особливо заспокоїливо діяли на владу іноземні назви. (Правда, і «Вампір» Кіплінга в мене все ж таки був конфіскований: назву карателі прийняли на свою адресу)* (Є. Сверстюк);

б) з двох: *Не було в Росії таких діячів, які задумалися б, як звести в рідню українців і росіян, як згладити шрам між ними. (А якби не було шраму, то не почали б весною 1917 року утворюватися українські комітети і пізніше Ради. Зрештою, в Лютневу революцію вони вимагали тільки федерації, ніхто не думав відокремлюватись, цей жорстокий розкол ліг у комуністичні роки)* (Є. Сверстюк);

в) з кількох (більше, ніж два): *Ось тут і далися взнаки ті втрати, яких він [народ] зазнав, та руйнація національних структур, що відбувалася протягом ХХ століття. (Оминаю об'єктивні обставини: структура української економіки була застарілою і спотвореною, підпорядкованою «всесозним» потребам, все виробництво гнулося під тягарем гігантів військово-промислового комплексу; українська частка «спільного добра» СРСР так і не вернулася в Україну. Форма «розлучення» була такою, що українські інтереси не оговорено. Величезний внесок України у розвиток Сибіру та Півночі не враховано, і Україну відрізано від тих джерел нафти, газу та інших ресурсів,*

у розвитку яких десятиліттями залучувано її кошти та її кадри і які вважалися спільним багатством. У розпорядженні Москви залишилися валютний і алмазний фонди, зарубіжні активи СРСР, грошові заощадження мільйонів українців, усі флоту і т. д.) (І. Дзюба).

Межа основного тексту й вставленої конструкції, винесеної за межі базового речення, може мати різний характер, від чого залежить її загальна семантична спрямованість. Якщо на межі основного тексту та вставленої конструкції, винесеної за межі базового речення, немає модифікаційних засобів (сполучників, часток, детермінантів, вставних слів), то така вставлена конструкція є носієм звичайної додаткової інформації, принагідного зауваження (зауваження «між іншим»): *«Ні-ні, – відповів Верховний Головнокомандувач. – Такі хоробрі й досвідчені, як ти, потрібні партії на Далекому Сході». (Через деякий час Апанасенко свого домігся. Він опинився на фронті й загинув у 1943 році в боях за Бєлгород.)* (Ф. Моргун).

У разі ж наявності сполучника або певного модального слова, семантика вставленої конструкції, винесеної за межі базового речення, зазнає певних змістових чи модальних модифікацій. Зокрема, це може бути:

1) допустовість (вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, вносить інформацію, яка частково суперечить тій, що зосереджена в основному тексті): *У комп'ютеризованому суспільстві молодь втрачає смак до читання, а отже, й до краси мови, краси літератури, до входження в неосяжний світ національного буття. (Втім, і ті, хто політично розпинаються за російську мову, часом «володіє» нею в обсязі двохсот-трьохсот слів, а іменами Пушкіна чи Толстого хоч і похваляється, але навряд чи їх читав – хіба в школі, з хрестоматій...)* (І. Дзюба);

2) протиставлення (вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, є носієм інформації, що протиставлена інформації, зосередженій у попередньому текстовому фрагменті): *Але як тільки вони [українці] захотіли це зробити наприкінці війни, їх оголошили «бандерівцями», почали ловити, катувати, страчувати і відвозити в табори. (А «бандерівці», так само, як і «петлюрівці», це ті ж самі українці, які не хочуть чужої влади. Діждавиши, що Гітлер не несе їм обіцяної волі, вони і проти Гітлера воювали всю війну, але ми це замовчуємо, це нам вигідно так само, як Варшавське повстання 1944 року)* (Є. Сверстюк);

3) відтінок сумніву (вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, передає невпевненість автора в змістовій відповідності інформації тій, що наведена в основному тексті): *Як Ви гадаєте, чия позиція гуманніша, а поведінка у сфері культури коректніша: тих, хто, будучи «українськомовними», не цурається російської мови й культури, чи тих, хто, будучи «російськомовними», не знає і не хоче знати української мови й культури? (Сподіваюся, Ви не станете заперечувати, що таких багато, в тому числі й в «антикризовій коаліції», у Верховній Раді, в уряді)* (І. Дзюба);

4) констатація співвіднесення з іншим фрагментом тексту (інформація, передана вставленою конструкцією, яка винесена за межі базового речення, маркована як згадвана раніше): *Того ж дня Сталін зібрав членів Політбюро й, розповівши нам про повідомлення Шуленбурга, заявив: «Уважатимемо, що дезінформація пішла вже на рівні полів» (Там само). (Знову повторюся: антифашист граф Шуленбург був заарештований у 1944 році за звинуваченням у змові проти Гітлера й розстріляний)* (Ф. Моргун);

5) відсилання (автор за допомогою вставленої конструкції відсилає читача до джерела висловленої в попередньому фрагменті думки): *1914 р. Указ Миколи II про скасування української преси, українського слова, освіти, церкви. (Див. розширений список душиння нашої мови в книзі І. Діяка «Українське відродження чи нова русифікація» с. 292–301)* (З підручника);

6) доречність (вставлену конструкцію позиціоновано як носій інформації, що вводиться принагідно («до речі»): *Комсомольці, багато хто – «активісти» (я – навіть, один час, до великого конфлікту з начальством і публічного «бунту», – секретар комітету комсомолу інституту, потім «відставлений»), але не кар'єрного типу, швидше схильні до критицизму. (До речі, «бунт», що був «подією» в житті комсомольської організації міста Сталіно, полягав у тому, що я всерйоз сприйняв заклик XIX з'їзду партії до критики і самокритики і в доповіді на звітно-виборчій конференції «пройшовся» по директору інституту і парторгу, що пов'язали з якимось невідомо мені тоді «ленінградською опозицією», але невдовзі помер Сталін, і для мене все обійшлося). Тож і про Сталіна говорили не тільки з побожністю, дозволяли собі і «вольності»* (І. Дзюба);

7) ствердження через заперечення (наявність заперечного компонента у вставленій конструкції забезпечує їй стверджувальну семантику): *Нащадок татарських поселенців у Литві, повніше прізвище якого – Туган-Мірза-Барановський. (Не дивовижне це для нас явище – в Україні чимало знаних діячів мали не «чисто українське коріння»). Перебував на військовій службі* (В. Лупейко).

Якщо вставлена конструкція, винесена за межі базового речення, складається з двох і більше речень, дослідники кваліфікують її як вставлений текст [5: 401] або вставлений міні-текст, визначаючи його як одиницю тексту, яка «складається з декількох предикативних структур, становить окрему самостійну мікротему, що репрезентує авторські відступи або ретроспективні коментарі. Такі міні-тексти порушують лінійність розповіді, тому навіть без усталеного для вставлень пунктуаційного виділення дужками або тире їх визначено як вставлені одиниці» [3: 5].

На нашу думку, такі обсягові вставлені конструкції, що складаються з двох і більше речень, винесені за межі базового речення, не є текстами, це вставлені надфразні єдності. Однією з ознак тексту є сюжетна заданість, оскільки текст – це «писемний або усний мовленнєвий масив, що становить лінійну послідовність висловлень, об'єднаних у ближчій перспективі смисловими і формально-граматичними зв'язками, а в загальнокомпозиційному, дистантному плані – спільною тем і сюжетною заданістю» [1: 627–628]. Надфразна єдність – це «відривок мовлення, що складається з двох і більше речень, об'єднаних спільністю теми в синтаксичну конструкцію. Такий конструкції властива певна змістова завершеність і структурна єдність» [2: 359]. Вставлена конструкція, що складається з двох і більше речень, винесена за межі базового речення, немає сюжету, вона лише тематично пов'язана з базовим реченням, тому це дає нам підстави кваліфікувати такі одиниці як вставлені надфразні єдності, а не тексти.

Вставлена надфразна єдність може мати у своєму складі вставлені конструкції, тоді вона в системі «**основна структура // додаткова структура**» пересувається у першу позицію: *За блискучою риторикою Троцького – не тільки претензія на успадкування світової традиції критичного реалізму: зривання всіх і всіляких масок, – а її переконання в тому, що сила революції в її застрашиливій для ворогів оголеній нещадності, яку роман-*

тичний флер (а ля Борис Пільняк чи ранній Микола Хвильовий, додамо) тільки небажано прималює. (З приводу постійно демонстрованих Троцьким самовпевненості й похвалляння оглушливою виключністю більшовицького соціалізму (що властиве й Леніну) згадуються слова видатного антрополога Леви-Строса: «Цивілізація, заснована на принципі та ідеї завищеної думки про себе, є гнилою від самого свого народження». – Клод Леви-Строс. Руссо – отец антропології. – Курьєр ЮНЕСКО. Август-сентябрь 1969 г., с. 63) (І. Дзюба).

У науковому й публіцистичному стилях виявлено випадки, коли вставлені надфразні єдності мають змішаний характер: таку структуру розпочато як вставлене речення, а потім вона переходить у вставлену надфразну єдність: *Цікаво, що саме в херсонських та одеських робітничих гуртках робив свої перші кроки майбутній лихий геній світової революції – Лев Троцький (до речі, його дитинство минало в українському оточенні, в сім'ї його батьків, як він сам згадує в автобіографії, звичайно вживаною була українська мова, а сам він грав в українських театральних виставах, і найяскравішим його юнацьким враженням, як, знов-таки, сам згадує, була участь у постановці Шевченкового «Назара Стодолі». На жаль, ця причетність до України пізніше обернулася в Троцького несподіваним боком)* (І. Дзюба).

Отже, деякі вставлені конструкції в текстах наукового і публіцистичного стилів складаються з двох чи більше речень та розташовані поза межами базового речення. Такі вставлені конструкції кваліфікуємо як вставлені надфразні єдності. Більша змістова самостійність вставлених надфразних єдностей, винесення їх за межі речення свідчить про те, що вони переважно стосуються всього тексту, а отже, віддалені від пропозитивного плану базового (попереднього) речення. Вставлені надфразні єдності мають різну довжину, складаються з різної кількості речень і можуть мати у своєму складі в ініціальній позиції сполучник, вставну конструкцію, детермінант, що певним чином модифікують їхню семантику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранник Д. Х. Текст / Д. Х. Баранник // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 627 – 628.
2. Вихованець І. Р. Надфразна єдність / І. Р. Вихованець // Українська мова : енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 359.
3. Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Галайбіда. – К., 2009. – 20 с.
4. Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти : навч. посіб. / М. Я. Плющ. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 92 с.
5. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуїванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 668 с.
6. Шаймиев В. А. Роль вставных предикативных единиц в семантической организации текста / В. А. Шаймиев // Функционирование синтаксических категорий в тексте. – Л., 1981. – С. 81–88.

Житарь И.В., канд. филол. наук
Национальная академия Службы безопасности, Киев

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ВСТАВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ, ВЫНЕСЕННЫХ ЗА ПРЕДЕЛЫ БАЗОВОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ, В ТЕКСТАХ НАУЧНОГО И ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО СТИЛЕЙ

Статья посвящена функционированию вставных конструкций, вынесенных за пределы базового предложения, в текстах научного и публицистического стилей. Определено понятие «вставное надфразовое единство», описана структура этих единиц, которые функционируют в текстах научного и публицистического стилей, а также описано, какие семантические модификации вставные конструкции, вынесенные за пределы базового предложения, вносят в текст.

Ключевые слова: вставные конструкции, вынесенные за пределы базового предложения, вставное надфразовое единство, вставной текст.

Zhytar I.V., Ph.D (Linguistics)
National academy of Security service of Ukraine, Kyiv

FUNCTIONING OF PARENTHETIC CONSTRUCTIONS IN THE SCIENTIFIC AND PUBLIC STYLES

The article is devoted to the functioning of parenthetical constructions in the scientific and public styles. The conception 'parenthetical up-phrase unity' is determined, the structure of these items is described, which can function in the scientific and public styles. The paper also describes the semantic modifications of parenthetical constructions.

Key words: parenthetical constructions, parenthetical up-phrase unity, parenthetical text.

УДК 811.111.81'42

Блинова І. А., докторант
Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ

ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКОГО СТИЛЮ КРИЗЬ ПРИЗМУ ВИЯВЛЕННЯ ПРИЙОМІВ КОМІЧНОГО

Стаття присвячена дослідженню специфіки функціонування різновидів категорії комічного на матеріалі творів найяскравішого представника сучасної англomовної літератури Курта Воннегута. Проаналізовано типові прийоми створення комічного ефекту та стилістичні особливості їх використання в межах художнього прозового дискурсу, що є ознакою індивідуально-авторського стилю письменника.

Ключові слова: художній прозовий дискурс, категорія комічного, сатира, іронія, мовна гра, ідіостиль.

© Блинова І. А., 2016